

ԵՐԿՐԱՐԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Գ. ԼՆԽԱՐԿԻՍ ԵՐՐՈՐԴ ԴԱՐԸ :

ՓՈԹՈՐԿԷՆ վերջը խաղաղութիւն կը տիրէ . ասանկ ալ երկիրս այնչափ տակն ու վրայ ըլլալէն ետքը՝ կամաց կամաց հանդարտեցաւ, տիեզերաց նախնական բնութիւնը փոխուեցաւ, բոյսերը սկսան առաջ երթալ ու շատնալ . վասն զի առաջ միայն քանի մը տեսակ պարզ կազմուածք ունեցող բոյսեր կային, ինչպէս են անկուտք և միակուտք¹ : Երկրիս ներքին ջերմութենէն առաջ եկած տաքութիւնը՝ չորս կողմը հաւասար տարածուեցաւ ամէն տեղ, և սկսան բոյսերը առաջ գալ, թէպէտ և երկրիս վրայէն ածխային մասուկներ պակսելով՝ անոնց ալ մնունդը քիչցաւ և առջիններուն համեմատ սկսան պզտիկնալ, քանի մը կրկնակուտ բոյսեր երեցան :

Բայց բոյսերէն աւելի զարմանալի էին ան ատենուան կենդանիներն . ուրոնց թէպէտ և ստոյգ պատկերը չունինք, բայց ինչպէս որ իրենց բրածոյ նշխարքներէն կը գուշակենք, զանազան տգեղ ձևեր իրարու հետ համեմատ կերպով մը միանալով, այն զարմանալի և ահագին արարածներն ստեղծուեցան : Եւայն Սվկիանոսին ջրերուն մէջ, ծովեզերքը, լճերուն, անտառներուն ու օդուն մէջ սողուններ երեցան : Եւէ տեղ մը, երեսուն ոտք երկայն Եւկորդիլոսի նման Չկնամողէզը², որ Եւ վիալի³ նման պզտիկ կոկորդիլոսներ

1 Ընդհանուր իրեք խումբ կը բաժնուին բոլոր բոյսերը, իրենց հունական առնուած . որոնց հունան որ երկու կուտ (Cothylédon) կը բաժնուի՝ Կրիստիկոթիլ (Dicotylédon) և ասոնք են բուսոց մեծ մասը . իսկ որոնց որ կուտը չբաժնուիր՝ Մոնոկոթիլ (Monocotylédon) իսկ որոնք որ բնաւ կուտ կամ հունտ չունին՝ Ակոթիլ (Acothylédon) կըսուին : Անկուտները ամենէն պարզ և անկատար բոյսերն են, Կրկնակուտները՝ ամենէն կատարեալ :

2 Ichtyosaure.

3 Gavial կըսուին երկայնացուկ Կոկորդիլոսներու տեսակներ :

կ'որսար, ու անոնցմով կ'ապրէր . ուրիշ տեղ մը 30 ոտք երկայնութեամբ ահագին մողէզներ՝ բոլոր թեփով ծածկած, լայն պոչովը Սվկիանոսին ջրերը կը պատուէին . կղզիներուն մէջ Եւ ծամողէզը⁴ որ եօթանասուն ոտք տեղ կը բռնէ, գետեզերքը բարձրալիզ մողէզ մը որ զլուխը տնկած ատեն ամէն եղեգնուտներէն վեր կ'անցնէր, վիզը օձի վզին պէս կակուղ, մարմինը հաստ, և 20 ոտք երկայնութիւն ունէր :

() Դուն մէջ մատնաթեւ⁵ վիշապանման զեռուններ կը շարժէին թեւաւոր մողէզներ որ չղջկան պէս թեւեր ունէին . թեփամորթ չորս ոտքով թռչուններ որ երբեմն գետնի վրայ կը սողային, երբեմն ալ ծառերուն վրայ կը ցատքըտէին :

Երեւակայէնք մէկ մը երկրիս երրորդ դարը . հիմակուան Սվկիանոսէն աւելի ընդարձակ ծով մը որուն փրփրային ալիքները՝ ցամաք երկիրներուն եզերքը կը զարնուին, բազմաթիւ մանր կղզիներ զառ ի վայր լեռներ որոնց զագաթները կամ կանաչ խոտով պատած և կամ մերկ էին . ուր մրրիկներ, կայծակներ ստէպ կը գողային ահեղաձայն և անյադ լեխաթաններ՝ միակերպ պատերազմի մէջ ծովուն ալիքները իրենց արիւնովը կը ներկէին ու անոնց սաստիկ ձայնէն բոլոր անտառները կը թրնդային : Երկրիս բւեռներուն և հասարակածին վրայ մթնոլորտը ելեքտրական շոգիներով լեցուն էր . օդը մրրիկներու ու կայծակներու թատր էր եղած . երկիրս իր միջի կրակներուն շարժմունքէն կը սարսէր, կղզիները այն սաստիկ ցնցմունքներէն վայրկեան վայրկեան ձևերնին կը փոխէին և կարծես թէ բոլոր վրանին եղած բնակիչներովը պիտի ջնջուէին ու անհետանային :

Եւսպիաի խառնափնդոր և ահուտոր

1 Բէրլէնէնէ :

2 Mégalosaure.

3 Pterodactyles, որոնք երկայն մատուցներ ունէին՝ չղջիկանց պէս մաշկով պատած :

4 Ամենամեծ կէտ ձուկ որ սուրբ գիրքը կը յիշէ :

տեսարան մը կը տիրէր ան նախնական
և վայրենական բնութեանը վրայ :

Հոս տեղը բանասիրաց միանգամայն
և բնախօսաց հետաքննութեան նիւթ
մը տանք , թէ որ բոլորովին չեն մեր-
ժեր մեր առաջարկութիւնը , որն որ
կարծեմ բնաւ չեն յիշած երկրաբանք
երկրիս այս հին և ծածուկ վիճակնե-
րուն վրայօք խօսած ատեննին . որոնց
վրայ անկարելի էր տեղեկութիւն ու-
նենալ , բայց եթէ աստուածային յայտ-
նութեամբ , կամ աւելի մանր և խոր
երկրագիտական և աստղաբաշխական
քննութեամբ : Երկրիս կազմուածքը
գրեթէ դրական ստուգութեամբ կը
ցուցնէ որ մեր գիտցած պատմական
ժամանակներէն հին է , և թէ անշուշտ
Սոլսիսի վեցօրեայ արարչութիւնը վեց
դարու արարչութիւն իմանալու է՝ ու-
րոնց ժամանակը անորոշ , և մէկ օր մը
կ'ըսուին , աստուածային չափով մը չա-
փելով՝ որուն դիմացը “ Հազար ամի-
” բրեւ զօր երեկի՝ զի էանց ” . ինչպէս
ասոր հակառակ ալ՝ արտաքին ազգաց
ոմանց ամենէն հին պատմիչները՝ օրուան
տարի կ'ըսեն . ասանկ իմանալու է
Վաղդէացւոց բիւրաւոր տարիները :
Սոլսէս մարգարէն աս երկրաբանական
դարերը իրաւամբ հարկաւոր չէր սեպեր
մեզի ըսելու , որովհետեւ աւելի մեզի
մօտ բաներն ալ լռեց . իսկ արտաքին
պատմչաց մէջ ամենեւին ասանկ բանե-
րու յիշատակութիւն չկայ . և թէպէտ
ամէն ազգ մէկմէկ կերպ ստեղծագոր-
ծութեան պատմութիւն ունին , բայց
լի են առասպելաբանութեամբ : Սա-
կայն ասոնց մէջ ճշմարտագոյն և հին
պատմութիւն մը փնտռելու ըլլանք ,
միայն Վաղդէացւոց կրնանք վստահիլ ,
որոնցմէ Սոլսէս ալ իրմով չէ նէ՝ գոնէ
Քրտահամայ ձեռքով , տեղեկութիւն
ներ առած է . և ասոնք միայն են որ
Վրիստոսէ առաջ 2200 տարուրէն վեր
ստոյգ աստղաբաշխական զննութիւն
ներ ունէին : Եւսոնց պատմիչներն ալ
կորած են , միայն ոմանց մէկ երկու

հատուկտիր գրուածները կան (Յովսե-
պոսի , Եսեբիոսի , Խորենացոյ , Սիւն-
կելոսի և ուրիշ սակաւուց քով . ասոնց
մէջ գրեթէ բոլոր արտաքին Սիոյ պատ-
մըջաց պատմահայր եղած է Քերոսոս
կամ Քիւրոս , ուսկից վկայութիւն կ'առ-
նուն Քրիստոս , Պաղեփատոս , Բ-
ղէքսանդր Նազմավէպ և ուրիշ հին և
նոյնպէս կորած պատմիչներ , և շատ
մեծ համարմունք ունին անոր վրայ ,
ինչպէս մենք Խորենացոյն . բայց չէ
միայն անոնք այլ և Յովսեպոս Հրեայն
շատ կը դովէ իբր ճշմարտապատում և
բազմահմուտ , նոյնպէս Եսեբիոս , և
ուրիշ Հարք ալ . մէկ խօսքով արևե-
լեայց մէջ ասոր պէս յարգի պատմիչ մը
չեն ցուցրցած մեզի վերոյիշեալ Հարք
և պատմիչք :

Եւս պատմիչս միայն , առաջին ան-
գամ կը համարձակինք ըսելու , կ'երե-
նայ թէ վերը գրած երկրիս երրորդ դա-
րուն յիշատակ մը կուտայ՝ առասպելա-
խառն , կամ ինչպէս ինքը կ'ըսէ Եւս-
բանական կերպով մը . ինքն ալ հնա-
գոյն և ամենահին գրքերէ հաներ է ը-
սածը , որոնք մեծ զգուշութեամբ կը
պահուէին կ'ըսէ Քաբելոնի մէջ : Եւրդ
ասիկայ իր պատմութեան Ա գրոց մէջ
կը պատմէ , թէ ատեն մը եղած է որ
երկրիս երեսը բոլոր խաւար ու ջուր
էր , ինչպէս Սոլսէս ալ կ'ըսէ . ան ա-
տեն միայն գազաններ կային , բայց հի-
մակուաններուն աննման . ինչպէս՝ եր-
կու թւով , չորս թւով մարդոց նման ,
երկու գլխովներ , ձիացօլներ , յուշկա-
պարիկներ , ձիագլուխ կենդանիներ ձը-
կան պոչով , մեծամեծ օձեր , և այլն .
որոնց շատին Յունաց առասպելեաց
կենդանիներուն նմանութիւնը կուտայ .
աս ամենուն վրայ՝ Վարկայէ կամ ըստ
Յոյն օրինակաց Ոմորքա ըսուած կ'ին
մը կ'իշխէր , կ'ըսէ , որ Վաղդէարէն
ծով կը թարգմանուի . հայերէն ալ ա-
ւելի լաւ ստուգաբանութիւն կրնանք
հանել Սառ կամ Սօր և Սայր բառե-
րէն , որ մթան և ջրին տեղերուն վիճա-
կը կը յայտնեն . Բէլ՝ որ է Եստուած ,
աս կ'ինքն երկու կտոր ըրաւ , կէսը եր-

կինք՝ կէսը երկիր շինեց . որ ըստ Սուլսիսի թոհից կամ քառսին բաժանումն և հաստատութիւնն է : Բայ բաներս կ'ըսէ պատմիչը , այլաբանութեամբ կը նշանակեն թէ քանի որ մութ ու ջուր էր՝ միայն գաղաններ կային . և երբոր իշխ (Բստուած) խաւարը բաժնեց լոյս ընելով , ու երկինք և երկիր երևան ելան՝ գաղանները չկրնալով լուսոյն դիմանալ՝ սատկեցան :

Եւ այս ըսածներէն երկու բան յայտնի կ'երևնայ , նախ որ Սուլսիսի նման կը վկայէ թէ ՚ի սկզբանէ խաւար ու ջուր ու խառնակութիւն էր . երկրորդ թէ այն վիճակին մէջ՝ այլանդակ կենդանիներ կային երկրիս վրայ , որոնք չյիշեր Սուլսէս : Իսկ թէ Վաղդէացիք ուսկից գիտցան աս բանս , նոյն Բերոսոսէն կը գուշակենք՝ որ ջրհեղեղէն առաջ աս բանս իմացուած էր , թերևս Դաւամէր առջի իմացողը և իմացընողը . Եւ ալ իր կամ իրմէ առջիններէն առած աւանդութիւններովը աս բանիս յիշատակն ալ թողուց Հայաստանի բնակչաց . ազգաց ցրուելուն ատեն՝ իշխ բռնաւորը յափշտակեց աս աւանդութեան զրբերուն մէկ մասը և Վաղդէոն տարաւ . անկէ մնաց Վաղդէացւոց մէջ աս աւանդութիւնս ալ . որուն առաջին պատմողը ջրհեղեղէն առաջ էր Հովան անունով մէկը՝ որն որ Բերոսոս գաղան մ'էր կ'ըսէ Վարմիր ծովէ մը ելած , որ մարդկանց օրէնք և գիտութիւն սորվեցուց . աս Հովանը՝ ինչպէս կ'երևնայ զրեց ջրհեղեղէն առջի տասը ազգին պատմութիւնը՝ ինչուան եօթներորդին , այսինքն Դաւամէն ինչուան Ենովք , թէ որ Բերոսոսին տասը թագաւորներն ալ որ Դովրոսէն կը սկսին՝ սեպենք Սուլսիսի տասը ազգը ինչպէս Լասեբիոս և Խորենացի ալ կը սեպեն . կրնանք կարծել՝ թէ աս Հովանն ալ ինքն իսկ Ենովք ըլլայ . Եւ թանկերորդն « Դաւամ » , որուն համար հասարակաց կարծիք է սրբոյն Հուդայի թղթէն առած՝ թէ գիրք գրած էր և ջրհեղեղէն ալ ասդիս անցաւ . որովհետեւ Բերոսոս ալ միայն եօթը ազգին պատմու-

թեանը համար կ'ըսէ Հովանէն առնուած :

Սեր յիշելքը միայն երկրաբանական նիւթին վրայ ըլլալով , չենք ուզեր հասնիէ դուրս եղած պատմական բաները քննել , որոնք իբրեւ կարծիք միայն դրինք՝ ոմանց հաւանած ըլլալով և ոմանց ոչ :

ԲՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Նախապէս լայն զանազան գիտելիքներ :

ՆԱԲԱՆԱՓ մը աղէկ շինուած կը համարուի , մէյմը երբոր սնդիկին մէջ ամենեւին օդոյ պղպղակ չերևի . երկրորդ երբ ծանրաչափը ծռելու որ ըլլաս՝ սնդիկին սիւնակը հասնի ինչուան անոր դազածը , ու զարնելով ճայթիւն մը հանէ : Երբեմն կը պատահի որ ծանրաչափական դատարկութեան մէջ քիչ մը խոնաւութիւն մնացած կ'ըլլայ , որ շոգի դառնալով կը ճնշէ վերէն դէպ ՚ի վար՝ սնդիկին սիւնակը , որով աստիճաններուն ցուցմունքները պակասաւոր կ'ըլլան : Եւ խոնաւութիւնը թէ որ խիստ քիչ է՝ անզգալի կ'ըլլայ , որով չճանչցուիր ծանրաչափ գործւոյն կատարելութիւնը . միայն ուրիշ կատարեալ ծանրաչափի մը հետ բաղդատելով կը ինանք անոր աղէկութիւնն ալ իմանալ :

Երբոր հարկ ըլլայ ծանրաչափ մը տեղէ տեղ փոխադրել , պէտք է զգուշանալ , որ չըլլայ թէ ծանրաչափական դատարկութեան մէջ օդ փախչի : Եւ բանիս համար պէտք է գործին կամաց կամաց ծռել որ մէջի սնդիկը եղէգին գլխի կողմը ամբողջ լեցուի . աս դիրքով բռնած կրնայ ուր որ պէտք է նէ տալու իլ , առանց ամենեւին վախ ունենալու որ եղէգին մէջ օդ փախչի : Իսկ որ ծանրաչափը կոր թեւ ունենայ , կրնայ բոլորովին զլխովար դարձուիլ , նախ գնտին կամ գլանին վրայի պզտի ծակը գոցելով , որպէս զի աւելորդ սնդիկը դուրս չվազէ , և այսպէս եղէգը ծայրի-